

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Välijärvi, Jouni

Title: Osaava vai sivistynyt kansakunta koulutuspolitiikan päämääränä?

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Välijärvi, J. (2014). Osaava vai sivistynyt kansakunta koulutuspolitiikan päämääränä?.
Kieli, koulutus ja yhteiskunta, 13.3.2014(13.3.2014).
<http://www.kieliverkosto.fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2014/>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Osaava vai sivistynyt kansakunta koulutuspolitiikan päämääränä?

Jouni Välijärvi

Suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuus rakentuu osaamiselle. Korkeatasoinen osaaminen ei kuulu pelkästään kansakunnan eliitille vaan on nykyisin jokaisen kansalaisen perusoikeus ja välttämättömyys. Tämä korostuu pienen kansakunnan menestystekijänä. Jokaisen suomalaisen kouluttautumisen minimitaso edellyttää vähintään toisen asteen koulutusta ja ammatillista erikoistumista. Riittävän laaja-alainen koulutus on ihmiselle myös edellytys selviytyä tilanteista, joissa tutut työtehtävät korvautuvat uusilla tai katoavat kokonaan.

Koulutus, talous ja osaaminen

Osaamisen korkea taso on nostettu myös Euroopan unionissa keskeiseksi yhteiskuntapoliittiseksi tavoitteeksi. Kun unioni määrittäi pyrkivänsä taloudellisesti maailman kilpailukykyisimmäksi kansakunnaksi, se nosti koulutuksen ja opetuksen laadun kohottamisen keskeiseksi keinoista tavoitteen saavuttamiseksi. Mittavat panostukset ammatilliseen koulutukseen ovat selvimmän ilmaisseet tätä politiikassa. Unionin vahva pyrkimys ohjata koulutuksen kehitystä 2000-luvulla on ollut merkille pantava myös siksi, että EU:n peruskirjan mukaan koulutus kuuluu kansallisen suvereniteetin piiriin.

Kehittyneiden teollisuusmaiden talouden ja yhteistyön kehittämisen järjestö OECD on aktivoitunut 1990-luvulta lähtien voimakkaasti koulutuksen alueella. Sen toteuttamat maatutkinnat ovat ohjanneet erityisesti korkeakoulutuksen uudistamista myös Suomessa. Käynnistämiensä oppimistulosten arviointihankkeiden myötä järjestöstä on tullut vahva vaikuttaja myös peruskoulutuksen tulevaisuuden muovaajana. OECD:n PISA-ohjelman tulokset, erityisesti odotettua heikommaksi osoittautunut osaaminen, ovat myllertäneet koulutuspolitiikkaa, opettajankoulutusta ja koulutuksen rakenteita syvältä esimerkiksi Saksassa, Ruotsissa ja Puolassa. Siirtyminen massiivisiin kansallisiin testausjärjestelmiin ja kasvavaan koulujen kontrolliin on ollut kansainvälisten vertailujen seuraus monissa maissa. Hyvien tulosten vuoksi Suomi on säästynyt tältä.

Euroopan unionin ja OECD voimakas kiinnostus koulutuskysymyksiin kertoo selkeästi siitä, kuinka tärkeänä kilpailutekijänä korkeatasoinen osaaminen talouden kehityksen näkökulmasta nykyisin nähdään. Muutos on ollut nopea. Vielä 90-luvulla maan menestyminen kansainvälisessä oppimistulosten vertailussa oli pelkkä pikku-uutinen, johon huomion kiinnittivät ainoastaan alalla toimivat asiantuntijat.

PISA:n ja myös eräiden muiden kansainvälisten vertailujen valossa suomalaisen yhteiskunnan osaamispääoma karttuu perusopetuksen tuloksena hyvin. Tosin viimeisimmät tulokset antavat myös paljon aihetta huoleen. Useimmat Aasian koulutusjärjestelmät, joita hallitsee ankara koulujen välinen ja oppilaiden keskinäinen kilpailu ja perheiden mittavat panostukset maksulliseen yksityisopetukseen, ovat meitä selkeästi edellä. Läntisten teollisuusmaiden vertailussa pärjäämme kuitenkin edelleen erinomaisesti. Tiedollisen osaamisen laskua vakavampi haaste on oppilaiden vähenevä kiinnostus, heikko sisäinen motivaatio ja alhainen usko omaan oppimiskykyihin. Nämä tekijät saattavat olla tiedollisen osaamisen puutteita suurempi riski nuorten osaamisen kehittymiselle ja omien taitojen oma-aloitteiselle vahvistamiselle aikuiselämässä, kun osaamistarpeet muuttuvat nopeastikin työelämän vaatimusten seurauksena.

PISAA voidaan pitää monilla perustein edustavimpana ja metodisesti kehittyneimpänä tutkimusohjelmana nuorten osaamisen kansainväliseen vertailuun. Osaamisen arvioinnissa pyritään mahdollisimman suureen autenttisuuteen, ts. tehtävät sijoitetaan kontekstiin, joka jäljittelee sellaisia tiedonkäytön ja ongelmaratkaisun tilanteita, joihin nuori suurella todennäköisyydellä törmää koulun ulkopuolella toimiessaan. Kertooko PISA siis ”koko totuuden” nuorten osaamisesta heidän päättäessään kaikille yhteistä perusopetusta? Ei missään tapauksessa. Mikään yksittäinen tutkimus ei tähän kykene, eikä tämä voi olla tutkimuksen rationaalinen päämäärä. Laadukkainkin tutkimus avaa kohteena olevaan ilmiöön yhden näkökulman, joka täydentää ja täydentyy muiden tutkimusten tuloksista. Liioiteltu yhden tutkimuksen merkitysten korostuminen saattaa olla jopa vahingollista, jos se liiaksi ohjaa koulun käsitystä oppimisen päämääristä ja toiminnan uudistumista pelkästään ko. tutkimuksen sisällöllisten ja menetelmällisten valintojen suunnassa. Tulevaisuuden oppimisen kehittyminen ei saa koskaan ohjautua pelkästään ”yhden totuuden” varassa, vaan sen tulee olla aina avoin dynaamiselle tulevaisuuden koulua rakentavalle diskurssille, jossa erilaisia käsityksiä jatkuvasti koetellaan ja niille annetaan riittävästi tilaa monipuolisten oppimisympäristöjen pedagogisissa käytännöissä.

Yleissivistys koulutuksen päämääränä

Viime vuosien kouluopetusta koskevalle keskustelulle on ollut ominaista (yleis)sivistysdiskurssin katoaminen. Historiallisesti se on yksi suomalaista koulutuskeskustelua voimakkaimmin elähdyttäneitä traditioita, jonka juuret ulottuvat aina antiikin sivistyskäsityksiin. Sivistys koulutuksen päämääränä on tässä perinteessä ymmärretty itseisarvoisena, tavoittelemisen arvoisena sinänsä, ilman että sitä tarvitsi erityisesti perustella esimerkiksi hyötynäkökohdilla. Tämä sivistyskäsitys on elänyt Suomessa korostetun vahvana aina viime vuosiin saakka ja ilmentynyt muun muassa lukiokoulutuksen suosiona ja sen erityisluonteen korostumisena suhteessa hyötytavoitteiseen ammatilliseen koulutukseen. Tältä osin kehitys on poikennut Ruotsista ja Norjasta, joissa nuorten koulutus perusasteen jälkeen integroitui hallinnolliseksi kokonaisuudeksi heti peruskoulun uudistumisen jälkeen 1970-luvulla. Suomessa tätä koskeva keskustelu on ollut vahvemmin poliittisesti latautunutta kuin juuri mikään muu koulutuskysymys. Viime vuosina keskustelu on saanut uusia sävyjä, kun lukiokoulutuksen suosio nuorten keskuudessa on heikentynyt suhteessa ammatilliseen koulutukseen.

Ehkä tämä vahva poliittinen lataus on siirtänyt sivistysdiskurssia sivuun, ja keskustelu on kohdistunut tulevaisuustaitoihin ja osaamiseen. Näin asetettuna siirtyminen osaamisdiskurssiin koetaan ehkä poliittisesti neutraalimpana ja siksi helpommin hallittavana koulutuksen uudistamisen suuntaa etsittäessä. Mutta tarkoittaako osaaminen tänä päivänä samaa kuin yleissivistys eilen? Riittääkö koulujärjestelmän tavoitteeksi osaamisen varmistaminen vai onko koululla edelleen myös siitä poikkeava sivistystehtävä? Miten teknologian kehitys muuttaa sivistyskäsitystämme?

Suomen kielessä termiä osaaminen käytetään usein vierasperäisen termin kompetenssi (competency) sijasta. Oppimistulosten mittaamisen alueella ’literacy’ nykyisin usein käännetään ’osaamiseksi’. Yhteistä näille on ajatus, että osaaminen on havaittavaa, käyttökelpoista, osoitettavissa olevaa ja toiminnallista. Sen sijaan vähemmälle huomiolle jää se, miten havaittu osaaminen on tuotettu ja millaisiin mielen sisäisiin rakenteisiin

ja prosesseihin se liittyy. Keskeisinä tulevaisuuden osaamista luonnehtivina kompetensseina mainitaan muun muassa kommunikatiiviset ja kielelliset, matemaattiset, ongelmaratkaisun, sosiaaliset ja tietotekniset taidot, joita moderni yhteiskunta edellyttää jokaiselta jäseneltään. Kyse on siis valmiuksista, joiden avulla yksilö kykenee selviytymään erilaista työelämän, arjen ja elinikäisen oppimisen ongelmatilanteista. Näkökulma oppimiseen on tässä mielessä käytännöllinen ja korostaa opitun käyttöarvoa ja soveltuvuutta erilaisiin konteksteihin. Esimerkiksi lukutaidon alueella korostuu tällöin funktionaalinen lukutaito kommunikaation välineenä kulttuurisesti tai formaalisti orientoituneen näkökulman rinnalla. Vastaavasti matematiikassa painotetaan tällöin matemaattista osaamista erilaisine käytännön sovelluksineen.

Vastaavasti sivistysdiskurssi liittyy meidän osaksi vuosituhansista traditiota, jonka ilmenemismuodot ovat kuitenkin kuhunkin aikaan sidottuja. Määritelmällisesti yleissivistys (liberal education) tähtää tavoitteellisen kasvatuksen ja opetuksen keinoin valmiuksiin, joiden avulla ihminen on kykenevä toimimaan täysivaltaisena kansalaisena ihmisyhteisössä. Kyse on yhtäältä yhteisen sivistysperinnön välittymisestä yhteisön koheesion ja jatkuvuuden turvaamiseksi, toisaalta yksilön ”vapausasteiden” lisäämisestä tiedon avulla niin, että hän kykenee toimimaan autonomisena ja tasavertaisena yhteisönsä jäsenenä. Laaja-alainen sivistyminen on ”vapautumista” tietämättömyyden ja kapea-alaisuuden kahleista. Tähän liittyy myös vahva eettinen velvoite sivistyksen käyttämisestä yhteisönsä hyväksi. Miten tällainen sivistyskäsitys ilmenee ja koulutuksen avulla parhaiten todentuu, riippuu suuresti kunkin ajan yhteiskunnallisesta kontekstista.

Yleissivistys voidaan myös määritellä yksilön laaja-alaisena kiinnittymisenä yhteisöönsä ja sen muuttumiseen sekä toisaalta yksilön henkisenä potentiaalina elää täysipainoista elämää yhteisönsä jäsenenä. Yleissivistystä luonnehtii harmonia ja tasapaino erilaisten näkemysten ja todellisuutta hahmottavien lähestymistapojen välillä. Tietojen ja taitojen ohella tämä sisältää myös yksilön myönteisiä asenteita ja tahdon kehittää yhteisönsä ja omaa sivistyspääomaansa. Se pyrkii vahvistamaan eräänlaista dynaamista ymmärrystä ja asennetta inhimilliseen elämään ja tuottamaan välineitä sen jatkuvaan uudistamiseen ympäristön muuttuessa. Vahvistamalla yksilön valmiuksia se myös tuottaa valtaa vaikuttaa yhteisön toimintaan ja sen muuttumiseen. Yleissivistyksen sisällön määrittely on siksi aina ollut myös valtapoliittinen kysymys: kenellä on oikeus määritellä, millaisille arvoille ja toimintatavoille tulevaisuuden yhteiskunta rakentuu. Siksi ei ole yllättävää, että erityisesti kirkko on aina ollut aktiivinen pyrkimyksissään vaikuttaa kouluopetuksen sisältöön, mikä tänä päivänä näkyy keskusteluna uskonnon opettamisesta.

Sivistyskäsitys ja yhteiskunnan muutos

Käsitykset keinoista yleissivistyksen päämäärien saavuttamiseksi ovat vaihdelleet. Esimerkiksi formaali lähestymistapa painottaa yleisiä ajattelun ja ongelmaratkaisun valmiuksia, jotka kehittyvät parhaiten paneutumalla ihmiskunnan arvokkaimpina pidettyihin hengentuotteisiin. Latinan ajateltiin aikanaan sisältävän kaiken olennaisen ymmärryksen inhimillisestä elämästä. Sen oppiminen ikään kuin automaattisesti ja kattavasti välitti kaikkein olennaisimman ihmisen ja yhteiskunnan toiminnasta. Usko opitun siirtovaikutukseen kaikille elämänaloille oli erittäin vahva. Nykyisessä yleissivistyskäsityksessämme matematiikalla usein nähdään olevan samankaltaisia yleisvaikutuksia kaikkeen inhimilliseen ajatteluun ja todellisuuden ymmärtämiseen. Ongelmaksi usein vain muodostuu se, että oppija ei onnistu tavoittamaan opittavan syvintä olemusta ja oppiminen taantuu pelkäksi ulkoluvuksi.

Formaalin sivistyskäsityksen vaihtoehtona voidaan nähdä reaalisivistus, joka korostaa oppisisältöjen monipuolisuuden ja hyödyllisyyden merkitystä. Sivistynyt henkilö ymmärtää tasapainoisesti todellisuuden erilaisia ilmenemismuotoja, minkä vuoksi opetuksessa on tärkeää avata erilaisten oppiaineiden ja niitä edustavien tieteenalojen kautta näkökulmia todellisuuteen. Ne ikään kuin täydentyvät oppijan mielessä aukottomaksi kokonaiskuvaksi todellisuudesta. Ongelmaksi voi muodostua maailmankuvan pirstaleisuus, jos rinnakkaisia ”ikkunoita” todellisuuteen on liian monia eikä oppijalle synny niistä eheää kokonaisnäkemystä.

Nykyaikainen yleissivistyksen määrittely painottaa tiedon etsimisen, työstämisen ja tuottamisen taitoja erilaisissa ympäristöissä. Tämä heijastaa vahvasti tietoympäristömme nopeaa muutosta. Tavoitteena on viime kädessä perehtyneisyys ja ymmärrys erilaisista tiedonmuodostuksen ja todellisuuden ymmärryksen tavoista, jotka täydentävät toisiaan. Harjaantuminen näihin taitoihin ei ole mahdollista rinnan kovin monissa aineissa siitä syystä, että oppimiselle ei kouluinstituutiosta voida varata määrättömästi aikaa. Siksi opiskelijan on voitava keskittyä melko harvoin aineisiin. Toisaalta liian yksipuolinen keskittyminen johtaa yleissivistyksen kapea-alaistumiseen. Ratkaisu tähän voidaan löytää ryhmittelemällä lukion oppiaineet esimerkiksi ”perheiksi”, joista kustakin oppilaan tulee valita vähintään yksi opiskeltavaksi.

Näyttää myös siltä, että affektiiviset (asenne, kiinnostus, uskomus, motivaatio) ja sosiaaliset (yhteisölliset) tekijät kasvattavat merkitystään tiedollisen oppimisen tehokkuuden edellytyksenä. Tämä korostuu, kun on alettu painottaa elinikäistä oppimista inhimillisen elämän peruskivenä. Laaja-alainen sivistyminen ei ole lopputulos vaan perusta läpi elämän jatkuvalla todellisuuden ymmärryksen syventämiselle. Jatkuvan oppimisen dynamiikka edellyttää yksilöltä vielä oppimisen taitoja enemmän vahvaa uskoa omaan oppimisen mahdollisuuksiin ja tahtoa käyttää näitä mahdollisuuksia aktiivisesti.

Osaaminen pelkästään teknisenä ja havaittavissa olevana taitona ei riitä koulun tehtävän määrittelyn perustaksi. Tämä uhkaa välineellistää koulun yhteiskunnan muiden instituutioiden tavoitteiden toteuttajaksi. Ihmiseksi kasvamisessa, sivistymisessä, on arvo sinänsä, jonka merkitystä ei tarvitse erikseen perustella. Sivistyksen keskeisimmät ulottuvuudet ovat kokeneiden kasvattajien ja opettajien havaittavissa ja tunnistettavissa, vaikka emme niitä mittareillamme kykene tavoittamaan. Esimerkiksi kielen osaamista voidaan nykyisin arvioida hyvinkin monipuolisesti, mutta kulttuurisen vuorovaikutuksen ja ymmärryksen syventäjänä kielenopetuksen vaikuttavuus näyttäytyy vasta pitkäkestoisen kokemuksen myötä.

Teknologia muuttaa sivistystarpeita

Teknologia muuttaa jatkuvasti suhdettamme osaamiseen ja sivistykseen. Teknologia avaa osaamisen kehittymiselle nykyisin lähes rajattomia mahdollisuuksia, joiden laajamittainen pedagoginen hyödyntäminen kouluopetuksessa on osoittautunut yllättävän vaikeaksi. Tämä voi olla vakava uhka osaamisen tasa-arvolle ja myös kouluinstituution uskottavuudelle uuden sukupolven osaamisperustan rakentajana ja kehittäjänä. Toisaalta teknologia uudistaa suhdettamme toisiin ihmisiin ja myös itseemme. Tässä mielessä teknologian kehitys uudistaa myös sivistyskäsitystämme ja tuottaa kiihtyvällä vauhdilla uusia välineitä muun muassa yhteisöllisyyden perusteiden rakentumiseen.

Teknologian mukanaan tuomat uudet oppimisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen muodot ovat olennainen osa nuorten elämää. Teknologian avulla nuoret integroituvat tietovirtoihin, kun tämä aiemmin oli pitkälti koulun monopolia ja sen kontrollissa. Tällä tavoin suhde kulttuurimme tuotoksiin ja sen traditioihin muuttuu ja tasa-arvoistuu. Samalla se edellyttää perinteiseltä formaalilta koulutukselta uudenlaista tehtävämäärittelyä, jota aiempaa enemmän leimaa kilpailu nuorten kiinnostuksista ja keinoista vaikuttaa nuorten käsityksiin todellisuudesta.

Sivistyminen on toki paljon muutakin kuin vain teknologian uusien mahdollisuuksien hyödyntämistä oppimisen ja siihen motivoitumisen vahvistajana. Nuoren käsitys maailmasta kehittyi myös vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin. Tällöin sekä muiden nuorten että opettajan rooli on tärkeä. Ympäristön ja välineiden muuttuminen kuitenkin mahdollistaa myös kahlitsevista rooleista vapautumisen. Tulevaisuuden sivistyksen rakentaminen on parhaimmillaan jaettua oppimista, jossa vastavuoroisesti rikastamme toinen toistemme osaamista omista mielekkäiksi ja tärkeiksi kokemistamme lähtökohdista. Tällöin opettajan ja oppilaan roolit vaihtelevat entistä enemmän tilannesidonnaisesti, joskin kokeneen opettajan ammattitaitoa todennäköisesti edelleen on ohjata näitä prosesseja esimerkiksi tieteellisen tiedon valossa perustelluksi pidettyihin suuntiin.

Kirjoittaja toimii koulutustutkimuksen professorina Koulutuksen tutkimuslaitoksessa Jyväskylän yliopistossa.